

Comparative Analysis of Housing Production Processes in the Context of Actor-Network Theory (ANT) in Urban Renewal Areas

* Ayşegül Baghal¹, Assoc. Prof. Dr. Candan Çınar Çıtak²
Yıldız Technical University, Faculty of Architecture, Istanbul, Turkey^{1&2}
E-mail¹: aysegulbaghal@gmail.com, E-mail²: candancinar@hotmail.com

Abstract

Policies and strategies devoid of participatory planning principles applied in the urban transformation process; accelerated the formation of unplanned, unhealthy, and identity-less urban environments; It has caused the physical, socio-cultural, and psychological needs of people not to be adequately met. Since transformation applications are a complex process involving various actor groups; It is thought that it can be solved with the inclusion of actors in the stages of the transformation process holistically and with innovative approaches based on cooperation. The main purpose of the study is to create a strategic framework by taking the housing production systems developed on a local and global scale, including all the actors that should be in the urban transformation areas, with the perspective of the Actor-Network Theory, by making comparative analyzes of the case studies in which the causal relationships are analyzed. ANT, which is one of the approaches to solving the social relations system, has been evaluated as a research methodology that can reveal the whole network of relations between the actors, objects, and things involved in the housing production process, and the examination of ANT-based housing production models is planned within the scope of the study. It is aimed to question the applicability in our country by researching housing production models in urban transformation areas and raising them to the global level based on the theoretical framework.

Keywords: Actor-Network Theory (ANT), Actors, Stakeholders, Housing Production, Urban Transformation.

Kentsel Dönüşüm Alanlarında Aktör Ağ Teorisi (ANT) Bağlamında Konut Üretim Süreçlerinin Karşılaştırmalı Analizi

Özet

Kentsel dönüşüm sürecinde uygulanan katılımcı planlama ilkelerinden yoksun politika ve stratejiler; plansız, sağlıklı ve kimliksiz kentsel çevrelerin oluşmasını hızlandırmış; insanların fiziksel, sosyo-kültürel ve psikolojik gereksinimlerinin yeterince karşılanamamasına neden olmuştur. Dönüşüm uygulamaları, çeşitli aktör gruplarını içeren karmaşık bir süreç olduğundan; aktörlerin dönüşüm sürecinin aşamalarına bütüncül olarak dâhil edilmesi ve işbirliğine dayalı yenilikçi yaklaşımlar ile çözülebileceği düşünülmektedir. Çalışmanın temel amacı, kentsel dönüşüm alanlarında olması gereken tüm aktörlerin dâhil olduğu yerel ve küresel ölçekte geliştirilen konut üretim sistemlerinin Aktör Ağ Teorisi perspektifi ile alınarak, nedensel ilişkilerin analiz edildiği vaka çalışmalarının karşılaştırmalı analizlerinin yapılarak yorumlayıcı/kuramsal ve analitik bir çerçeve oluşturmaktadır. Toplumsal ilişkiler sistemini çözmeye yönelik yaklaşımlardan biri olan ANT, konut üretim sürecine dâhil olan aktörler, nesneler ve şeyler arasındaki tüm ilişkiler ağını açığa çıkarabilecek araştırma metodolojisi olarak değerlendirilmiş ve ANT temelli konut üretim modellerinin incelenmesi çalışma kapsamında planlanmıştır. Kentsel dönüşüm alanlarında konut üretim modelleri araştırılarak ülkemizde uygulanabilirliğinin sorgulanması ve kuramsal çerçeveye dayandırılarak küresel seviyeye çıkartılması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Aktör Ağ Teorisi (ANT), Aktörler, Paydaşlar, Konut Üretimi, Kentsel Dönüşüm.

1. Giriş

21 yy. sürecinde kentleşme hızının giderek artması ve bu süreçte dünyada yaşanmakta olan ekonomik, sosyal, teknolojik, kültürel ve politik değişimlerin sonucunda başlayan çok yönlü küreselleşme süreci, hızlı bir kentsel değişim ve dönüşümü de beraberinde getirmektedir (Khondker, 2000). Özellikle sanayisizleşmenin ve tüketime dayalı bir kentsel gelişmenin yaşandığı kentlerde, “yeni kent politikası”nın en önemli unsuru olarak “kentsel dönüşüm” olgusunun gündeme geldiği görülmektedir. Değişime uğramış bir bölgenin ekonomik, fiziksel, sosyal ve çevresel koşulları bağlamında ortaya çıkan kentsel sorunlarına çözüm önerileri sunma amacı taşıyan, kapsayıcı bir eylem ve vizyon olarak tanımlanan kentsel dönüşüm (Thomas, S. 2003), Türkiye’de hızla gelişen kentleşmenin beraberinde getirdiği problemler sebebiyle önemi her geçen gün artan bir süreçtir. Türkiye’de özellikle İstanbul’da 1999 Marmara depremi sonrasında itibaren, kentsel dönüşüm yoğun olarak kullanılan bir kavram haline gelmiştir. 2012 yılı sonrasında ortaya çıkan yasal mevzuat çerçevesinde kentsel dönüşüm, dar kapsamı ile ele alınarak, “yıkıp yerine yeniden yapmak süreci”ni ifade eder biçimde kullanılmaya başlanmıştır (Türkün, 2014).

Kentsel dönüşüm sürecinde uygulanan katılımcı planlama ilkelerinden yoksun politika ve stratejiler; plansız, sağlıklı ve kimliksiz kentsel çevrelerin oluşmasını hızlandırmış; insanların fiziksel, sosyo-kültürel ve psikolojik gereksinimlerinin

yeterince karşılanamamasına neden olmuştur. Dönüşüm uygulamaları, çeşitli aktör gruplarını (paydaşları) içeren karmaşık bir süreç olduğundan; karşılaşılan sorunların ancak yerleşik müdahaleler, aktörlerin dönüşüm sürecinin aşamalarına bütüncül olarak dâhil edilmesi ve iş birliğine dayalı yenilikçi yaklaşımlar ile çözülebileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda, kentsel dönüşüm projelerinde kentsel ilişkiler ağlarını anlamayı sağlayacak ağ analizlerinin görselleştirilmesi, katılımcı ve iş birliğine dayalı yenilikçi stratejilerin nasıl uygulanabileceğinin ve bunların etkileri ve etkileşimlerinin nasıl olacağının irdelenmesi, sağlıklı ve planlı bir kentsel dönüşüm süreci gerçekleştirebilmek için gereklidir.

Yapılı çevrede, yerleşim alanlarını daha sürdürülebilir ve eşitlikçi bir kentsel gelecek için yeniden şekillendirmek, üretmek sadece mekânsal bir tasarım zorluğu değil, aynı zamanda paydaşlar arasında ilişkisel bir sorundur. Kentsel dönüşüm alanlarında, değişim ve dönüşüm süreçleri ile yapıları çevrede karar verme analizinde aktörler arası ilişki ağlarını anlamak gereklidir. Kentsel ilişkiler ağının deşifre edilebilmesi için, ağ ortamının çoklu, çoğul ve heterojen okumasının önünü açabilecek yenilikçi, çözümleyici sosyal yaklaşımlar ve yöntemler, çalışmanın literatür taraması bölümünde incelenmiştir. Bu doğrultuda; ilişkisel sistemleri ve bu sistemlerin bir yerde ya da bir yapıda nasıl etkileşime girdiklerini izlemeye ve çözümler önermeye yönelik yorumlayıcı/kuramsal ve analitik bir çerçevenin hedeflendiği bu çalışmada, ağ analizi yaklaşımına bağlı kalarak Latour tarafından geliştirilen Aktör Ağ Teorisi yönteminden yararlanılmıştır. Bu çalışmada, ağ analizi merceği ile kentsel dönüşüm alanlarında konut üretim süreçlerindeki ilişkiler belirlenerek, her bir projenin kendi bağlamında paydaşlar arasındaki bağlantıların ortaya çıkarılması düşünülmektedir. Aktör Ağ Teorisi (Actor Network Theory) hem insan hem de insan olmayan varlıklar arasındaki ilişkilere ve yeni varlıkların / oluşumların yaratılmasına öncülük eden bu ilişkilerin nasıl olduğunu açıklamaya odaklanan disiplinlerarası bir araştırma yöntemi olarak ortaya çıkan bir yaklaşımdır. “Yaptığımız bilim ve teknolojiye neden ve nasıl sahip olduğumuzu açıklamak” için geliştirilen Aktör Ağ Teorisi (ANT), inşa ettiğimiz konutlara neden ve nasıl sahip olduğumuzu ortaya çıkarmak için bir yol sunmaktadır. Toplumsal ilişkiler sistemini çözmeye yönelik yaklaşımlardan biri olan Aktör Ağ Teorisi, konut üretim sürecine dâhil olan aktörler, nesneler ve şeyler arasındaki tüm ilişkiler ağını açığa çıkarabilecek etkin bir araştırma metodolojisi olarak değerlendirilmiş ve ANT temelli konut üretim modellerinin incelenmesi bu çalışma kapsamında planlanmıştır. Çalışmada, dünya genelinde yapılmış bilimsel çalışmalar üzerinden Aktör Ağ Teorisi (ANT) kapsamında konut üretim süreçlerinde rol oynayan kilit aktörler ve ilişkileri incelenip karşılaştırmalı analizinin yapılması için, gerçekleştirilmiş ve elde edilen veriler kategorize edilmiştir. Yapılan çalışmaların son yıllarda yoğunlaşması ve konunun güncelliğinin artması nedeniyle; konut araştırmaları literatürünün SCI-SSCI indeksli dergilerinde, 2000-2021 yılları arasında konu ile ilgili yayınlanmış bilimsel makaleler ve yayınlar taranmıştır.

Bu çalışma kapsamında, Aktör ağ teorisi konut üretim ilişkisel sistemleri, planlama ve yapım süreçlerinde aktörlerin rolleri ve örnek uygulamalar irdelenerek yapı-aktör ilişkisi çerçevesinde değerlendirilmiş, kentsel dönüşüm alanlarında konut üretim modelleri araştırılarak ülkemizde uygulanabilirliğinin sorgulanması ve kuramsal çerçeveye dayandırılarak küresel seviyeye çıkartılması hedeflenmiştir. Projelerdeki paydaşların ANT yöntemi ile değerlendirilmesi ve konut üretiminde belirleyici etkileri makalelerde yer alan literatür vaka çalışmalarından elde edilen verilerle ortaya konarak karşılaştırmalı analizi yapılmıştır.

Bu çalışmanın temel amacı, kent araştırmalarında konut üretim süreçlerinde yer alan tüm aktörlerin dâhil olduğu yerel ve küresel ölçekte geliştirilen konut üretim sistemlerinin **Aktör Ağ Teorisi perspektifi ile alınarak**, nedensel ilişkilerin analiz edildiği vaka çalışmalarının karşılaştırmalı analizlerinin yapılarak analitik bir çerçeve oluşturmaktadır. Bu çerçeve; kentleşme eğilimleri, aktörlerin konut üretimi sürecindeki rolü, ilişkilerin yapısı, yasa ve yönetmelikler, kilit aktörler ve aktanlar gibi değişkenleri kapsamaktadır. Çalışmada, ANT yönteminin ilişkiler arası ağ etkileri, ilişki yapıları ile incelenen vakalar üzerinden ülkemizde uygulanabilirliği ele alınmıştır.

Araştırmanın iki temel amacından ilki, Dünyada Aktör Ağ Teorisi yöntemi ile ilgili yapılmış konut ve kent çalışmaları üzerinden yapılacak meta analizi ile konu hakkında Türkiye için teorik bir çerçeve oluşturarak bu boşluğu doldurmaya çalışmaktır.

Araştırmanın ikinci amacı ise, Kentsel dönüşüm için ‘yenilikçi yaklaşımlar ve Aktör Ağ teorisi’ konusunda bulguların değerlendirilmesi ve yöntemin ülkemizde planlama, tasarım ve uygulama süreçlerinde kullanılabilirliğinin irdelenmesidir. Ayrıca bu araştırmanın, konut üretim süreçlerindeki farklılığı açıklamak için nedensel ilişkileri ortaya koyarak konut sorununa sürdürülebilir çözüm önermeye yönelik bir modeli önerisi geliştirilmesi yönünde yeni çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu çalışma ile kentsel dönüşüm alanlarında konut üretimine yönelik yenilikçi yaklaşımlar geliştirmek ve ANT yöntemi kullanımı konusunda bir farkındalık yaratmak ve **gelecek çalışmalar için de bir başlangıç noktası** oluşturmak hedeflenmektedir.

2. Materyal Ve Metot

Son yıllarda konut araştırmacıları, sosyal konut sağlamanın değişkenleri ve bileşenlerini incelemek için ağ yaklaşımlarını kullandılar. Özellikle ağ analizi ve yönetimi yaklaşımı, konut çalışmalarında ve kentsel yenilemede 'yeni bir yönetim biçimi olarak' geçerlilik kazanmıştır (Mullins ve Rhodes, 2007). Ağ analizi ve yönetimi çerçevesi, kentsel yenileme süreçlerini incelemek, açıklamak ve bilgilendirmek için kullanılmaktadır. Ağ yönetimi, temel, stratejik ve kurumsal belirsizliği içeren karmaşık toplumsal sorunlar olarak kötü sorunları ifade etmektedir (Koppenjan ve Klijn, 2004).

Belirsizliğin yönetimi, çok yönlülük (aktörlerin çeşitli değer sistemlerine sahip olması), kapalılık (her aktör veya konunun ağa girememesi), karşılıklı bağımlılık (hedefler aktörler arasında işbirliğini gerekliliği) ve dinamikler (ağ aktörleri ve güçlerin değişimi) ile karakterize edilen ağlarda gerçekleşir (De Bruijn vd, 2002). Teori, işbirliği ve fikir birliği yoluyla ağları belirli hedeflere yönlendirmek için güçlü bir pratik görüşüne sahiptir. Aktör-ağ teorisinin (ANT) kökenleri, bilimsel bilgi üretimi ve 1980'lerde Bruno Latour, Michel Callon ve John Law tarafından geliştirilen teknolojik yeniliklere dayanmaktadır (Latour ve Woolgar, 1986; Law and Lodge, 1984; Callon, 1980). Sonuç olarak, modernist doğa ve toplum ayrımını eleştirir ve bir dolaşım sosyolojisi önerirler.

2.1 Aktör Ağ Teorisi (ANT)

ANT, insan ve insan olmayan aktörler arasındaki ilişkiler aracılığıyla toplumsalı yeniden bir araya getirme çalışmalarıyla ilgilenmektedir. Toplumsal olanı özel bir alan, belirli bir alem ya da tikel bir tür şey olarak değil, yalnızca hayli kendine özgü bir yeniden ortaklık kurma ve yeniden bir araya toplama hareketi olarak tanımlayan Bruno Latour, toplumsalın başlangıçtaki anlamına dönerek ve tekrar bağlantıları izleyebilmesini sağlayarak toplumsal nosyonunu yeniden tanımlamayı amaçlıyor. Aktör-Ağ Teorisi (ANT) çerçevesinde Latour (2005), sosyal bilimlere bir asırdan fazla hakim olan "*toplum sosyolojisi*" paradigmasının aksine, "*ortaklıklar sosyolojisi*" dediği şeyi tasvir etmektedir.

Bu çalışma kapsamında, ANT bir evrensel iddialar teorisi değil, öncelikle doğal olanı toplumsaldan ayırmama fikrine dayanan analitik bir çerçeve sağlayan bir metodolojidir. Bu yaklaşım, ilişkisellik, simetri ve birliktelik ilkelerinden kaynaklanmaktadır (Fariás ve Bender, 2010). Çalışmanın kuramsal çerçevesini, yapı-aktör ilişkisi çerçevesinde Latour'un ağ analizi kavramsallaştırmasına temel oluşturacak şekilde değerlendirilerek, kentsel dönüşüm uygulama biçimlerini farklı kentsel aktörlerin oluşturduğu ilişkiler üzerinden okuyan "*Aktör Ağ Teorisi*" oluşturmaktadır. Bu yaklaşımın temel ilkesi olarak kabul edilen genelleştirilmiş simetriye göre, aktör/actor veya aktant/actant olarak kavramsallaştırılabilen, insan ve insan olmayan tüm varlıklar, oluşumlar eşit derecede eylemde bulunma kapasitesine sahiptir. Ağ analizi, kentsel dönüşüm dinamiklerini anlamak, ağların karmaşık ve değişken yapısını çözümlemek için analitik bir çerçeve sunmaktadır. Koşulları fark yaratacak şekilde değiştirebilen herhangi bir şey "*aktör*", henüz biçimlendiremeyen ise "*aktant*" olarak tanımlanır (Latour, 2005). Aktant, aktörden daha soyut bir şekilde kavramsallaştırılır. Eş anlamlı olarak kullanıldığı metinler de bulunmaktadır.

İlişkisel sistemleri ve bu sistemlerin bir yerde ya da bir yapıda nasıl etkileşime girdiklerini izlemeye ve çözümler önermeye yönelik yorumlayıcı/ kuramsal ve analitik bir çerçevenin hedeflendiği bu çalışmada, ağ analizi yaklaşımına bağlı kalarak Latour tarafından geliştirilen *Aktör Ağ Teorisi* yönteminden (ANT) yararlanılmıştır. ANT, nesneleri de sosyal yapının birer parçası olarak kabul eden bir sosyal teori ve araştırma yöntemidir.

2.2 Aktör Ağ Teorisi (ANT) Kavramları ve Araştırma Soruları

"Ağ" (network), "aktör/ aktant" (actor/actant), "aracılar" (mediators), "arabulucular" (intermediaries), "çeviriler" (translations) "kara kutu" (black box) gibi kavramlar, bu yeni yaklaşımın kendine özgü terminolojisini oluşturmaktadır.

- Kentsel dönüşüm projelerinde karmaşık ağları anlamayı sağlayacak etkin sosyal yenilikler neler olabilir? Katılımcı ve iş birliğine dayalı stratejiler nasıl uygulanır? Etkileri ve etkileşimleri nasıldır?
- Kentsel dönüşüm projelerinde hangi aktörler yer almaktadır? Konut üretiminde yer alan tüm aktörler ve bileşenleri nasıl tanımlanmaktadır? İşbirliği nasıl sağlanır?
- Aktörleri bir araya getiren koşullar / ortamlar nelerdir? Ve üzerinde fikir birliğine vardıkları ilke ve olgu nelerdir?
- Aktör ağı katılım nasıl gerçekleşmektedir? Aktörlerin ağı katılım sürecinde, paydaşlar arası ilişki düzeylerini tanımlamaya yönelik ağ da etkili olan faktörler nelerdir?
- Kentsel dönüşüm alanlarında hangi aktörler / aktantlar ağda yer almaktadır?
- Aktör ağı uygulamalarının konut yerleşimlerine etkileri nasıldır? gibi yöntemsel sorulara cevaplar aranmıştır.

2.3 Araştırma Metodolojisi

Kemeny (2001), farklı konut sistemlerinin ve tipolojilerinin neden ortaya çıktığını açıklamak için konut ve bağlam arasındaki ilişkinin kuramlaştırılması gerektiğini öne sürmektedir. Benzer şekilde Elsinga (2014), karşılaştırmalı konut araştırmasının "... ulusal farklılıkları vurgulamak için güvenilir bir kanıt temeli" sağladığını öne sürerek sonuçların niteliksel karşılaştırmasını savunmaktadır. Bu doğrultuda, bilimsel çalışmalar üzerinden Aktör Ağ Teorisi (ANT) bağlamında yerel ve küresel ölçekte konut üretim süreçlerinde rol oynayan kilit aktörler ve etkileşimi / ortaklıkları ile kamu-özel sektör stratejik planlama ve uygulamaları incelenip karşılaştırmalı analizi yapılmıştır.

Bu çalışmalar kapsamlı bir literatür taraması olan meta analizi sonucunda belirlenerek kategorize edilmiştir. Araştırma tasarımı kullanılan yöntem olan *Betts ve Lansley'in* meta analizinin değerlendirme çerçevesi dört bölümden oluşmaktadır. Birinci ve ikinci bölümlerde araştırmanın örneklemini oluşturan makalelere ilişkin içerik boyutu başlığı

altında, tanımlayıcı bilgiler ve bağlam kategorileri, üçüncü ve dördüncü bölümlerde makalelerde konu edilen araştırmaların biçim boyutu başlığı altında, şekil / girdi-çıktı ve amaç sonuç ilişkisi kategorileri yer almaktadır (Tablo 1).

Meta analizi yönteminde öncelikli olarak yapılması gereken, meta analizine yönelik araştırma sorularını ve meta analizinin çerçevesini oluşturmaktır. Ardından, meta analizine dahil edilme ve hariç tutulma kriterlerinin belirlenmesi gerekmektedir (Timulak, 2009). Bu işlemler meta analizinin güvenilirlik ve geçerlilik koşullarını sağlaması için büyük önem taşımaktadır. Analiz sonucunda elde edilen bulgular anlamlı grafikler ve tablolarla görselleştirilerek değerlendirilmiştir. Bu kavramsal çerçevede oluşturulan genel ilkeler, işbirliğine dayalı kentsel yenileme / dönüşüm alanlarında kuramsal ve analitik bir çerçeve geliştirmek üzere sentezlenmiştir.

Çalışma kapsamında, kentsel dönüşüm alanlarında konut üretimine yönelik yapılacak meta analizinde cevap aranacak sorular şu şekilde belirlenmiştir:

- **Literatürden seçilen çalışmalarda vurgulanan ortak noktalar**
 - Projeye özgü dinamikler,
 - Grupların ve ortaklıkların ANT bağlamında değerlendirilmesi,
 - İşbirliğine dayalı konut üretim modellerine etkileri,
 - İncelenen konut araştırmalarından hangisi sosyal bilimlerdeki kuramlar üzerine inşa edilmiştir?
 - Araştırma konusu sosyal bilimlerden hangi alanlar ile ilişki kurmaktadır? Nelerden beslenmektedir ?
- **İncelenen vaka çalışmalarında,**
 - Aktörler / aktantlar / dinamiklere odaklanarak,
 - Projelerin uygulanışı aktörler / aktantlar üzerinden nasıl açıklandığı incelenmiştir.

Aynı konu üzerindeki farklı araştırma bulgularını sistematik bir biçimde değerlendirip konuyla ilgili anlamlı ve bütüncül sonuçlar ortaya koymaya olanak tanıyan meta analizi yöntemi (Timulak, 2009), bu çalışmada toplanması gereken verilerin hızlı bir biçimde toplanmasını ve nitelikli veriye ulaşılmasını sağlayacaktır. Meta analizinin literatür araştırmasından farkı, aynı konudaki araştırmaların bütünleştirilmesinden sonra tekrar analiz edilmesidir (Sönmez ve Alacapınar, 2019).

- **Meta Analizi sürecinde yer alan adımlar şu şekildedir:**

1. Tema – Başlıklar
2. Kategoriler
3. Anlamlı ilişkiler
4. Tablo – Grafikler

Tablo 1. Meta analizi sınıflandırma çerçevesi (Betts, M., Lansley, 1993)

BOYUT	KATEGORİLER	FAKTÖRLER
İÇERİK	TANIMLAYICI BİLGİLER	Yayın Yılı Yayının Başlığı Veri Tabanı- Ülke Yazar Bilgisi Anahtar Kelimeler
	BAĞLAM	Araştırma Konusu Amaç – Odak noktası Araştırma Sorunsalı İncelenen Kentler – Case study İlişkili konuları Sosyal bilim dalı
BİÇİM	ŞEKİL / GİRDİ- ÇIKTI	Veri Toplama Tekniği Araştırmanın Yöntemi Araştırma Tasarımı Katkılar / Model
	AMAÇ – SONUÇ İLİŞKİSİ	Araştırmanın Bulguları Gelecek Çalışma Önerileri Engeller / Zorluklar

Meta analiz yöntemi, literatürde ilk defa Glass tarafından uygulanmıştır. Glass, meta analizini '**analizlerin analizi**' olarak tanımlamıştır. Glass'a göre meta analizi, "sayıca çok olan bireysel çalışmalardan anlamlı bir sonuç çıkarabilmek için yapılan istatistikî analizlerdir". Çarkungöz ve Ediz'e göre meta analizi; 'ilişkili fakat bağımsız çalışma sonuçlarının niceliksel gözden geçirilmesi ve sentezi' olarak tanımlanabilmektedir.

Meta analiz yönteminde sonuçların niceliksel olarak analiz edilmesi, bu yöntemi klasik literatür tarama yöntemlerinden ayırmaktadır. Çalışma kapsamında öncelikli olarak konu ile ilgili meta analizi yapılabilmesi için çok sayıda kaynak incelenmiştir. Meta analizinin araştırma örneklemini oluşturmak amacıyla "**kentsel dönüşüm**", "**urban transformation**", "**actor network theory**", "**aktör ağ teorisi**", "**network mapping**", "**housing theory**", "**housing policy**", "**konut üretimi**" anahtar kelimeleri kullanılarak elektronik veri tabanlarında tarama yapılacaktır. Taramanın, Türkiye'de kentsel dönüşüm çalışmalarının dönüm noktası sayılabilecek 2000 ile 2021 yılları arasını kapsamı ve konuyla doğrudan ilintili olması bakımından seçilen anahtar kelimelerin "başlık, anahtar kelimeler"de bulunması ile sınırlandırılacaktır.

Yapılan çalışmaların son yıllarda yoğunlaşması ve konunun güncelliğinin artması nedeniyle; konut araştırmaları literatürünün “Taylor&Francis, Science Direct, Sage, Springer link, DergiPark, Ulakbim, ProQuest, Ulusal Tez merkezi” veri tabanları üzerinden SCI-SSCI indeksli dergilerinde, konu ile ilgili yayınlanmış 54 adet bilimsel makaleler, tezler, bildiriler ve yayınlar incelenmiş ve meta analizi çerçevesindeki kategoriler üzerinden birtakım bulgular elde edilmiştir.

3. Bulgular

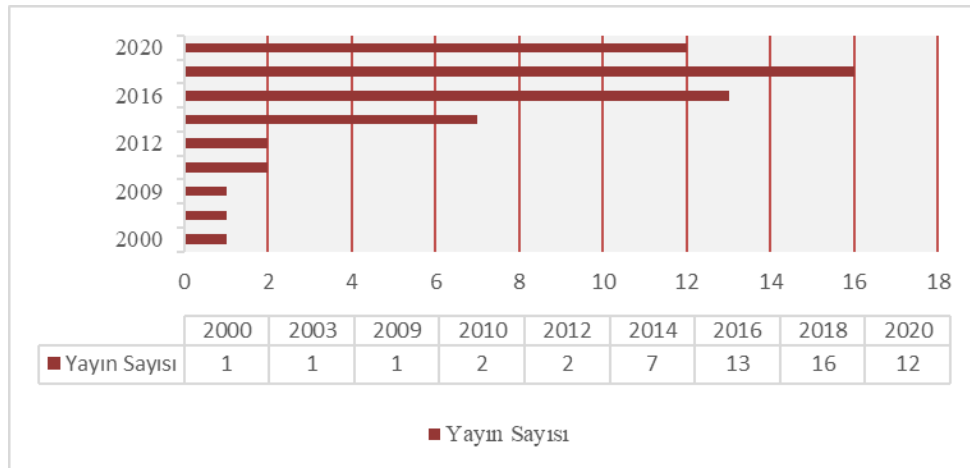
Son yıllarda yapılan kente dair çalışmalarda, ağa bağlı kentsel sistemlerin karmaşıklığı ve dinamikleri, Latour’un Aktör-ağ teorisinin (ANT) prizmasıyla kapsamlı bir şekilde yeniden yorumlanarak, tüm insan, sosyal ve teknik unsurlar bir sistem içinde simetrik olarak işlenmiştir. Tüm bu varlıklar, aralarındaki ilişkilerde fenomen anlayışının (sosyal olanlar dahil) yattığı dinamik, sürekli ağ oluşturmaya katkıda bulunmuştur.

Bu çalışma kapsamında, Aktör ağ teorisi (ANT) konut üretim ilişkisel sistemleri, planlama ve yapım süreçlerinde aktörlerin rolleri ve örnek uygulamalar irdelenerek yapı-aktör ilişkisi çerçevesinde değerlendirilmiş, kentsel dönüşüm alanlarında konut üretim modelleri araştırılarak ülkemizde uygulanabilirliğinin sorgulanması ve kuramsal çerçeveye dayandırılarak küresel seviyeye çıkartılması hedeflenmiştir.

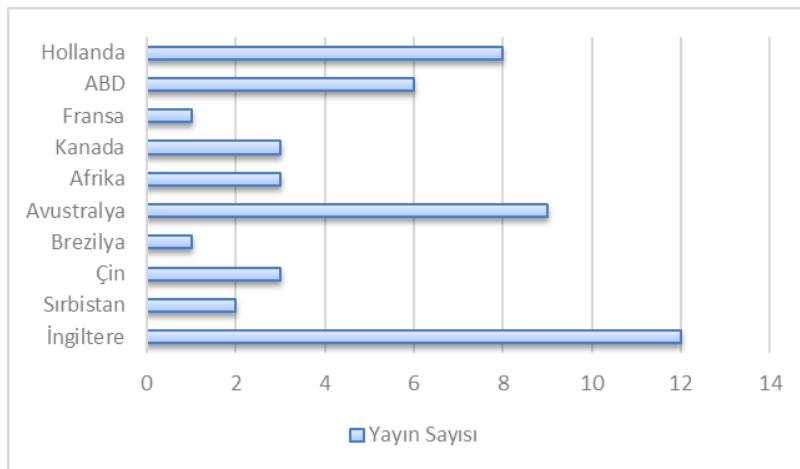
ANT temelli konut üretimine yönelik çalışmaların ele alınmasındaki amaç, bu alanda bütünsel bir yaklaşım elde edilmesi, güncel eğilimlerin belirlenmesi ve bu alandaki bilgi boşluğunun doldurulmasıdır. Ulusal ve uluslararası literatür incelendiğinde, uluslararası literatürde özellikle konut üretimi sürecine ilişkin aktörler/ paydaşlar arası ilişkilerin incelenmesine yönelik çok sayıda çalışma bulunmakta iken ulusal literatürün aynı zenginlikte olmadığı görülmektedir.

Meta Analizi süreci sonunda elde edilen istatistikî analizler şu şekilde sıralanabilir :

ANT temelli konut üretimi konusunda yapılan makale sayısı yıllara göre ele alındığında, çalışmaların 2010-2020 yılları arasında yoğunlaştığı görülmektedir. Başlangıçta az sayıda çalışma yapılırken, 2012-2020 yılları arasında konuyla ilgili çalışma sayısının arttığı gözlenmektedir (Şekil 1).

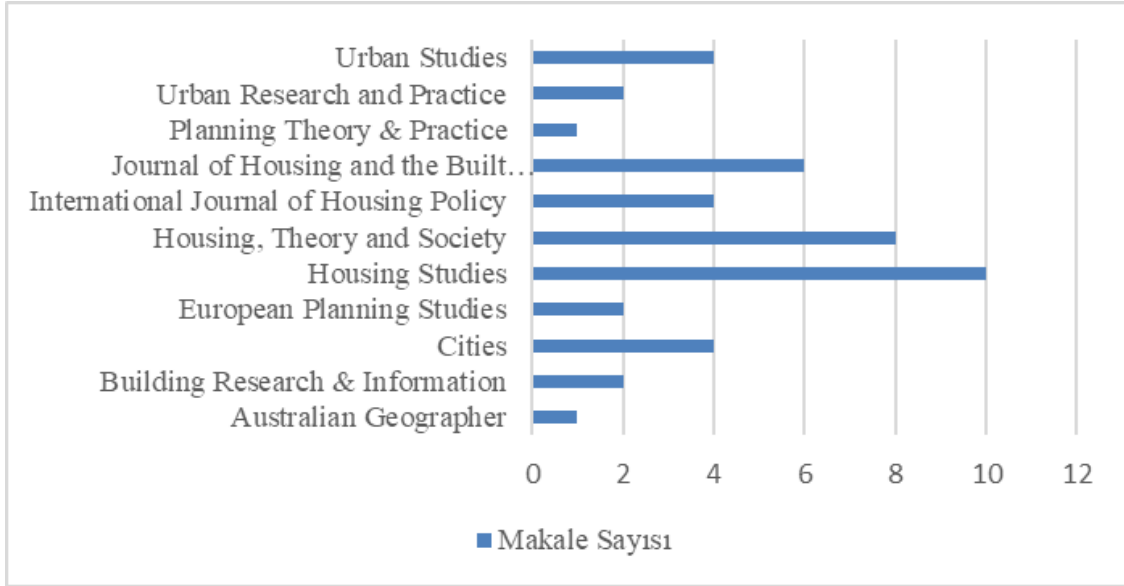

Şekil 1. Aktör Ağ Teorisi (ANT) konulu araştırmaların yıllara göre dağılımı

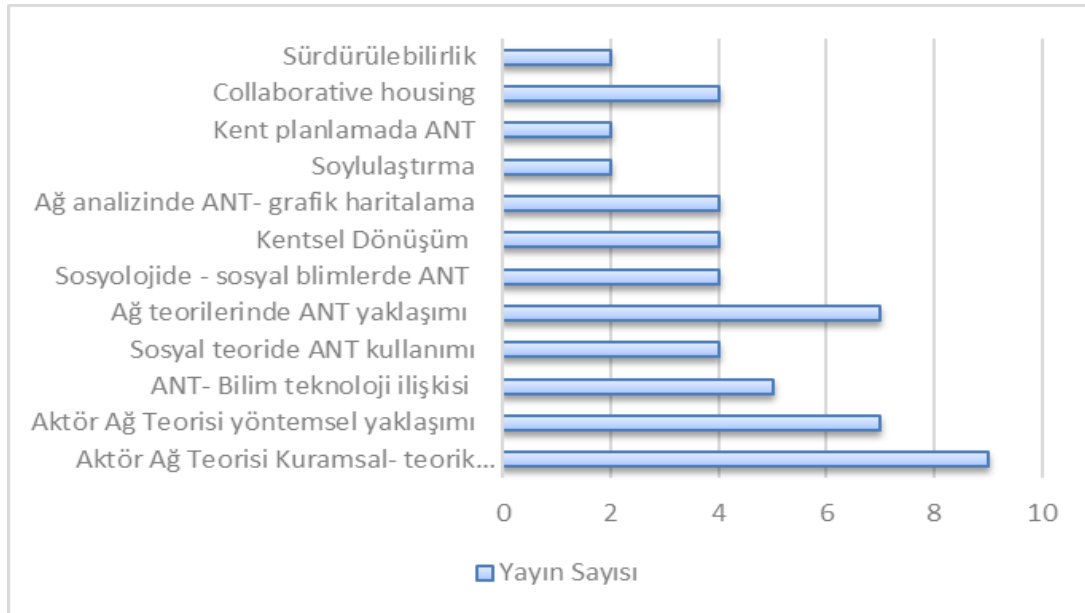

Şekil 2. Aktör Ağ Teorisi (ANT) araştırmalarında incelenen ülkeler

İncelenen makalelerde, ANT temelli yaklaşımların hangi ülkelerdeki uygulamalar üzerinden ele alındığına bakıldığında en fazla sayıda çalışmanın İngiltere ile ilgili olduğu görülmektedir (Şekil 2). İngiltere’yi Avustralya ve Hollanda takip etmektedir. Makalelerin yer aldığı yayınlar ele alındığında büyük bir kısmının “Housing Studies”de yayımlandığı görülmektedir (Şekil 3). Bunu “Urban Studies”, “Journal of Housing and Built Environment” ve “Housing, Theory and Society” yayınları izlemektedir.

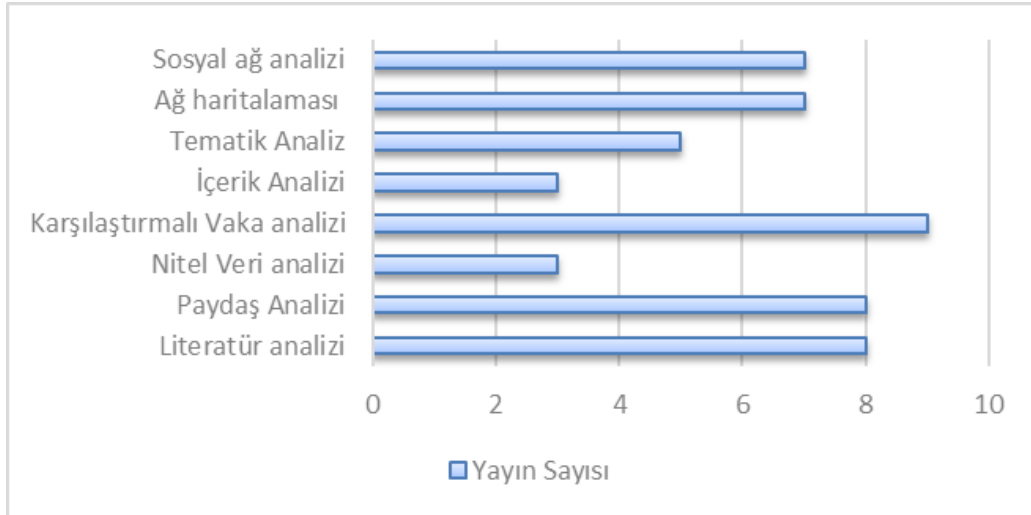

Şekil 3. Aktör Ağ Teorisi (ANT) araştırmalarının yayınlara göre sıralaması

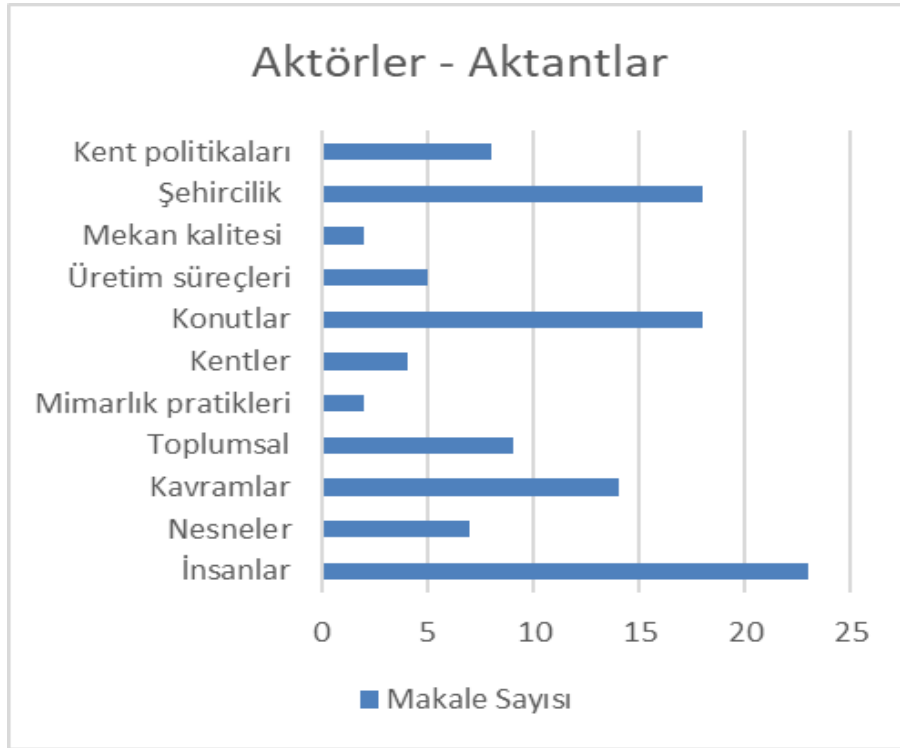

Şekil 4. Aktör Ağ Teorisi (ANT) araştırmalarında ele alınan konular

İncelenen makalelerde araştırmalar çok çeşitli konulara ilişkilendirilmiştir. Konu çeşitliliğine bakıldığında, “aktör ağ teorisi” kavramı ağırlıklı olmak üzere “sosyal teori, toplumsallık”, yenilikçi konular “ağ haritalaması” ve “sosyal yenilik” kavramlarının üzerinde durulduğu görülmektedir (Şekil 4). Analiz edilen makalelerde çeşitli araştırma yöntemleri kullanılmıştır. “vaka analizi” ve “sosyal ağ analizi” en çok kullanılan yöntem olmakla birlikte “anket”, “gözlem” ve “literatür analizi” yöntemlerine de sıklıkla başvurulmuştur (Şekil 5).

Şekil 5. Aktör Ağ Teorisi (ANT) araştırmalarında kullanılan veri analiz yöntemleri

Şekil 6. Aktör Ağ Teorisi (ANT) araştırmalarında incelenen aktör /aktant türleri

“Konut üretiminde ANT yaklaşımı” ile ilgili incelenen küresel ölçekte yapılmış bilimsel makaleler (2000-2020 yılları arası) tabloda gösterilmiştir. İncelenen makalelerde, ANT yaklaşımının hangi ülkelerdeki uygulamalar üzerinden ele alındığı incelenerek araştırma konusu, yöntemi , veri analizleri ve rol alan aktörler / aktantlar açısından karşılaştırmalı olarak yorumlanması görülmektedir. Küresel ölçekte taranan bilimsel makalelerden çalışmaya dahil edilenler Tablo 2’de ayrıntılı bir şekilde belirtilmektedir.

İncelenen makalelerde, literatürden elde edilen vaka çalışmalarının karşılaştırmalı analizleri karar , tasarım ve uygulama süreci başlıkları altında yapılarak tablolar halinde sunulmuştur (Tablo 3).

Tablo 2. “Konut üretiminde ANT yaklaşımı” ile ilgili incelenen makaleler (2000-2020 yılları arası)

Yazarlar	Tarih	Yayın	Konu	Yöntem	Ülkeler	ANT Yaklaşımı Uygulamaları
Kurokawa, Schweber ve Hughes	2017	BRI	Müşteri katılımı ve yapı tasarımı: Aktör-Ağ Teorisinden bir bakış	ANT Görüşme	İngiltere	-Yapım projelerinde müşteri katılımı - Aktörlerin tanımlanması - ANT problemlleştirme, ikna ve dayanıklılık kavramları
Bezemer ve Martin	2019	PP	Sosyal konut tasarımı, planlama ve uygulamaları	ANT Veri toplama	Kenya	-Konut tipolojileri, Nairobi – Kariakor- Kaloleni saha çalışmaları
Cvetinovic, Budic ve Bolay	2017	Geo forum	ANT metodolojisi ile kentsel gelişim dinamik kodlarının çözümü	ANT Literatür analizi Görüşme	Sırbistan	- Kentsel gelişim projeleri -Savamala – Belgrad saha çalışması -ANT sürecinde toplanan dataların analizi -Ağ sürecine dahil olanların tanımlanması
Chen C., Gao ve Chen J.	2019	JRS	Kırsal Çin'in yeniden yapılandırılmasında kayıtlı yerel aktörlerin davranış mantığı:	ANT Literatür analizi Görüşme	Çin	- Jiangsu'nun kuzeyindeki bir Haoqiao Köyü örneği, -Kırsal alanların yeniden yapılandırılmasında aktörlerin tanımlanması ve etkileri
Bradley	2019	HS	Mahalle ölçeğinde katılımcı halk modelinde demokrasinin kullanımı	ANT Anket Görüşme	İngiltere	-Konut geliştirme politikası -Planlama ve uygulama süreçlerinde ANT yaklaşımı
Palmer	2014	RSD3	Konut projesi sistemlerinde sosyal ağ analizi araçları ile ağ haritalaması	ANT SNA Anket Görüşme	Avustralya	-ANT ağ haritalaması -SNA analizi araçları
Moor	2019	C&T	İşbirlikçi Bir Toplulukta Ortak Zemini Keşfetmek	ANT Ağ haritalaması	URBACT – 10 Avrupa Şehri	-Boosting Network projesi -Dijital araçlar
Romero	2017	UD	Kentsel yenileme uygulamalarında iş birliğine dayalı yaklaşımlara doğru	ANT , Ağ teorileri	Brezilya	-İşbirliğine dayalı planlama -Rio de Jenerio vaka çalışması

Tablo 3. “Konut üretiminde ANT yaklaşımı” ile küresel ölçekte seçilen projelerin karşılaştırmalı analizi

ÇALIŞMA ALANLARI	KARAR SÜRECİ	TASARIM SÜRECİ	UYGULAMA SÜRECİ AKTÖRLERİ
LV 1-ÇİN	Kırsal alanlarda yerel halkın katılımı modeli – Projenin uygulanabilirliğinin sorgulanması	Kırsal alanlarda yeniden yapılandırma ile arazi toplulaştırma yapılarak aktör ağ sistemi kurulumu	KAMU SEKTÖRÜ Yerel halk–Merkezi yönetim
LV 2-AVUSTRALYA	Sosyal ağ analizi (SNA) araçları ile konut projelerinde ağ haritalama sistemi	Çok üniteli sosyal konutların üretimi ve tasarım projeleri	AKTÖR AĞ HARİTASI Kilit Aktörler
LV 3- İNGİLTERE	Mahalle ölçeğinde katılımcı halk modeli Yapı ölçeğinde müşteri katılımı örneği	Konut geliştirme projelerinde planlama sürecinde katılım stratejisi Müşteri tercihlerine göre yapı tasarımı projeleri	HAK SAHİPLERİ Yerel halk–Merkezi yönetim
LV 4- KENYA	Kırsal alanlarda tarihsel süreçlerde aktörlerin belirlenmesi	Sosyal konut tasarımı, planlama ve uygulama projeleri	KAMU SEKTÖRÜ Kanunlar- Merkezi yönetim
LV 5- SİRBİSTAN	Savaş sonrası sosyalist şehirlerde yeniden kalkınma-yapılanma programları	Sosyalizm sonrası bir mahallede kentsel kodların çözülmesi	KAMU SEKTÖRÜ Merkezi yönetim - devlet kontrolü
LV 6- 10 AVRUPA ŞEHİRİ	İşbirlikçi bir toplulukta ortak zemini keşfetmek için dijital araçların kullanılması – Boosting Network Projesi	İç içe geçmiş faktörlerin Ağ Haritalaması yöntemi ile görselleştirilmesi	HAK SAHİPLERİ Yerel halk–STK lar

4. Sonuç

Harvey (2006), kent çalışmalarına dair yayınlarında; kentin dolayısıyla mekânın tanımlanmasında, insan davranışlarının cereyan ettiği yerin özelliklerinin topluma yansıdığını, bununla birlikte mekânın dolayısıyla şehrin tamamlanmış / sonlanmış bir unsur olmadığını, aktörlere göre şekillendiğini ve aktörleri şekillendirdiğini vurgulamıştır. Gerçekçi (realist) araştırmacının amacı, konut olgusundaki farklılığı ve değişimi açıklamak için konut sistemlerinin gerekli ve koşullu nedensel ilişkilerini keşfetmektir.

Konut araştırmalarında ağ perspektifleri son on yılda geçerlilik kazanırken, kentsel yenileme alanlarında konut üretiminin aktör ağlarına bakan araştırmalar sınırlıdır. Aktör-ağ teorisinin (Latour, 2005) kentsel çalışmalar (Farías ve Bender, 2010) ve planlama teorisi (De Roo vd, 2012) ile ilgili alanlarda tanıtılması dikkate değerdir. Bu araştırma, ülkemizde kentsel dönüşüm alanlarında konut üretimine katılımına aktör-ağ teorisi (ANT) perspektifinden bakmayı hedeflemektedir (Latour, 2005). Çalışma kapsamında , kentsel yenileme çalışmalarında aktör-ağ teorisinde yer alan kavramlar tanıtılarak test edilmektedir.

Bu literatür, (sosyal) ağları düzenlemede maddi ve insan dışı aktörlerin gücünü göstermektedir (Latour, 1996). ANT perspektifi, yapı - yani maddi - ortamın yenilenmesinin nasıl organize edildiğine dair bir çalışmaya fayda sağlayabilir. Dolayısıyla konut çalışmaları, konut yenileme süreçlerinde ilişkiler ve bunların yönetimi hakkında faydalı açıklamalar sunarken (Mullins ve Bortel, 2010; Haffner ve Elsinga, 2009; Bortel ve Elsinga, 2007), yalnızca insan aktörlerin rolünü dikkate almaktadır. Ancak karmaşık ağlar, tartıştığımız gibi, hem insanlardan hem de insan olmayanlardan oluşur. Buna göre, konut yenileme çalışmasında ANT kavramlarını tanıtmak ve kentsel yenilenmesine ilişkin bir vaka incelemesinde bunları ampirik olarak test etmek önem taşımaktadır. ANT'nin konut yenileme sürecinin heterojen yollarla yapılışını anlamak için analitik potansiyelini keşfetmesi amaçlanmaktadır.

Latour'un '**planlama kavrayışı**' bağlamında teori ve uygulama arasındaki bağlantılara yönelik Aktör Ağ Teorisi'nin kavramsal çerçevesinde incelenen kentsel dönüşüm projelerinde önemli bulgular elde edilmiştir. Bu doğrultuda, kentsel dönüşüm alanlarında mekânın yeniden üretiminde rol alan çeşitli aktörleri Ağ Analizi bağlamında tanımlamak ve aktörleri kavramsallaştırmak çalışmanın metodolojik arka planını oluşturmaktadır. Literatürdeki *küresel ve yerel ölçekte yapılan çalışmalarda*, toplumun farklı kesimlerinde yer alan aktörlerin artan katılımının anahtar rol oynadığı değişen yapı bir çevre konusu önem kazanmaktadır. Dönüşüm alanlarında; yeni iş birliklerinin nerede mümkün ve yararlı olacağını belirlemelerine ve oluşabilecek tüm ihtiyaçlara cevap verebilecek veri görselleştirmesi oluşturulmasına yönelik **önemli bir altlık** oluşturacağı düşünülmektedir. Yerel halkın etkin katılımı ile kentsel dönüşüm süreçlerinde olması gereken tüm paydaşlar / aktörler arasındaki ilişkileri güçlendiren iş birliğine dayalı yaklaşımlar ile yerel yönetimler ve kent sakinleri arasında köprüler kurularak paydaşlar arasında etkileşim sağlanması büyük önem taşımaktadır.

Çalışmanın tamamlanmasıyla amaçlanan alt hedeflere orta ve uzun vadede ulaşılması öngörülmektedir. Bu bağlamda, kentsel dönüşüm projelerinde kentsel ilişkiler ağlarını anlamayı sağlayacak ağ analizlerinin görselleştirilmesi, katılımcı ve iş birliğine dayalı yenilikçi stratejilerin nasıl uygulanabileceğinin ve bunların etkileri ve etkileşimlerinin nasıl olacağının irdelenmesi, sağlıklı ve planlı bir kentsel dönüşüm süreci gerçekleştirebilmek için gerekli olduğu ve kentsel dönüşüm alanlarında konut üretiminde **stratejik bir model** olarak kullanılmasına katkıda bulunulacağı düşünülmektedir.

Ülkemizde ise son yıllarda yerel yönetimlerde katılımcı ve iş birliğine dayalı planlamaya yönelik çalışmaların uygulanması gerekliliği önem kazanmış ve buna yönelik stratejik eylem planları ile kalkınma planlarında konunun gerekliliğine ilişkin stratejiler geliştirilmiştir.

Konut üretiminde ANT yaklaşımı ile ilgili yayınlar incelenirken **konut üretiminde aktörlerarası ilişkilerin önemi** ile ilgili farkındalık düzeyi artmış, konunun ne kadar önemli ve geniş olduğu anlaşılmıştır. Bu çalışmada, konu ile ilgili güncel durumun ele alınması amaçlanmış, hangi konularla ilişkili olarak ele alındığı, değerlendirme ölçütlerinin nasıl olduğu, hangi noktalarda eksikler olduğu, gelecekteki çalışmaların ne yönde ilerleyebileceği ortaya konarak, dünya genelinde yapılmış olan çalışmaların tanıtılması ve yapılan meta analizi çalışmasının bu alanda yol gösterici olması amaçlanmıştır.

Çalışma sonucunda;

Aktörler arası ilişki ve katılımı teşvik edecek **organizasyon alternatifleri** üretilmesi,

Kentsel dönüşüm dinamikleri bağlamında, **sürdürülebilir kentsel gelişim kriterleri** gözetilmesi,

Merkezi ve yerel yönetimler, özel sektör, sivil toplum kuruluşları ve **yerel halk sakinlerinin ortaklıklarının** kurulması,

Çok boyutlu bakış açısıyla konut alanlarının planlanması ve tasarlanması plancılar, mimarlar ve diğer tasarımcıların

katılımıyla gerçekleştirilmesi önerilmiştir.

Kaynakça

- Allen, N., & Davey, M. (2017). "The Value of Constructivist Grounded Theory for Built Environment Researchers", *Journal of Planning Education and Research*, 1(11), DOI: 10.1177/0739456X17695195.
- Amen, M. A. (2021). The Assessment of Cities Physical Complexity through Urban Energy Consumption. *Civil Engineering and Architecture*, 9(7), 2517–2527. doi:10.13189/cea.2021.090735
- Ball, M., & Harloe, M. (1992). "Rhetorical barriers to understanding housing provision: What the 'provision thesis' is and is not", *Housing Studies*, 7:1, 3-15, DOI: 10.1080/02673039208720719.
- Bezemer, A. M. (2019, April 9). The concept and planning of public native housing. *Planning Perspectives*, 1-16. doi:10.1080/02665433.2019.1602785.
- Binici, P. (2018). "Kentsel Dönüşüm ve Yenileme Uygulamalarında Mekân ve Aktörler Arası İlişkiler", Yüksek Lisans Tezi, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Boonstra, B. (2016). Mapping trajectories of becoming : four forms of behaviour in co-housing initiatives. *Town Planning Review*, 87(3), 275-295. doi:10.3828/tpr.2016.20.
- Buchegger, B., & Ornetzeder, M. (2000). "Social Innovations on the Way to Sustainable Development", ESEE Conference, Vienna.
- Carley, M. (2000). "Urban Partnerships, Governance and the Regeneration of Britain's Cities", *International Planning Studies*, 5:3, 273-297, DOI: 10.1080/713672858.
- Cesur, B., ve Gül, A. (2016). "Ülkemizde Kentsel Dönüşüm Uygulamalarında Karşılaşılan Sorunlar ve İrdeleme", Süleyman Demirel Üniversitesi Konferans Bildirisi.
- Cheng Chena, J. G. (2019). Behavioral logics of local actors enrolled in the restructuring of rural China: A case study of Haoqiao Village in northern Jiangsu. *Journal of Rural Studies*, 1-11. doi:10.1016/j.jrurstud.2019.01.021
- Creswell, J. W. (2013). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (3rd Ed). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Cvetinovic, M., Z. N.-B.-C. (2017). Decoding urban development dynamics through actor-network methodological approach. *Geoforum*(82), 141-1567. doi:10.1013/j.geoforum.2017.03.010
- Czischke, D. (2017). "Collaborative housing and housing providers: towards an analytical framework of multi-stakeholder collaboration in housing co-production". *International Journal of Housing Policy*, DOI: 10.1080/19491247.2017.1331593.
- Czischke, D., Lang, R., & Carriou, C. (2020). "Collaborative Housing Research (1990–2017): A Systematic Review and Thematic Analysis of the Field", *Housing, Theory and Society*, 37:1, 10 39, DOI: 10.1080/14036096.2018.1536077.
- Desfor, G., ve Jørgensen, J. (2004). "Flexible urban governance. The case of Copenhagen's recent waterfront development". *European Planning Studies*, 12(4), 479-496. doi:10.1080/0965431042000212740.
- Gül, A. ve Polat, E. (2009). A Necessity for Urban Future; Integrated Ecological Approach (Kentlerin Geleceği için Bir Zorunluluk; Bütüncül Ekolojik Yaklaşım). *International Davraz Congress on Social and Economic Issues Shaping the World's Future: New Global Dialogue*, 24-27 September 2009, Isparta, 281-294.
- Harrison, C., & Donnelly, I. (2011). "A Theory of Smart Cities", *Proceedings of the 55th Annual Meeting of the ISSS- 2011*, Hull, UK, 1-15.
- Harvey, D., (2006). "Social Justice and City", Second edition, Metis Publishing, İstanbul.
- Khondker, H. (2000). "Globalization: Against Reductionism and Linearity". *Development and Society*, 29(1), 17-33.
- Kurokawa, M., L. S. (2017). Client engagement and building design: the view from actor-network theory. *Building Research Information*, 45(8), 910-925. doi:10.1080/09613218.2016.1230692.
- Lane, M. (2005). "Public Participation in Planning: An Intellectual History", *Australian Geographer*, 36:3, 283-299, DOI: 10.1080/00049180500325694.
- Latour, B. (2005). "Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory", Oxford University Press, Oxford, 2005, 5-108.
- Marskamp, M. (2014). Things Overlooked Exploring housing renewal with actor-network theory, Yüksek Lisans Tezi, University of Delft, <http://resolver.tudelft.nl/uuid:682f4e4b-b7e4-4189-87a8-3473aec4f514>.
- Moor, A. (2019). "Co-Discovering Common Ground in a Collaborative Community: The Boost INNO Participatory Collaboration Mapping Case". In *Proceedings of C&T 2019*, June 3–7, 2019, Vienna, Austria. DOI: 10.1145/3328320.3328404.
- Palmer, J. S. (2014). (Actor-) Network mapping of housing systems employing social network analysis tools: the case of medium-density dwelling design in Australia. *Relating Systems Thinking and Design*, 1-18. systemic-design.net.
- Palmer, J. (2016). "Avustralya Rüyasının Konsolidasyonu: Çok Birimli Konut Ağını Yeniden Yapılandırma", Doktora Tezi, University of Adelaide. <https://hdl.handle.net/2440/103575>.

- Pestoff, V. A. (1992). "Third sector and co-operative services — An alternative to privatization". *Journal of Consumer Policy*, 15(1), 21-45. doi:10.1007/bf01016352.
- Poocharoen, O., & Ting, B., (2015). "Collaboration, Co-Production, Networks: Convergence of theories, Public Management Review", 17:4, 587-614, DOI: 10.1080/14719037.2013.866479.
- Polat, E. ve Gül, A. (2007). Kentsel Planlamadaki Statik Anlayışa Bir Alternatif Çözüm: Kentsel Stratejik Yönetim Planlama ve Yönetim Yaklaşımı. 31. Dünya Şehircilik Günü Kolokiyumu, TMMOB Şehir Plancıları Odası, 7-9 Kasım 2007, Ankara, 435-452.
- Pot, F., & Vaas, F. (2008). "Social Innovation, the New Challenge for Europe", *International Journal of Productivity and Performance Management*, 57 (6), 468-473.
- Romero, J. C. (2017). "Kentsel yenileme uygulamalarında iş birliğine dayalı yaklaşımlara doğru başlıklı" Yüksek Lisans Tezi, University of Delft.
- Sayer, A. (2016). *Sosyal Bilimde Yöntem Realist bir Yaklaşım* (2. Basım). İstanbul: Küre Yayınları.
- Schröder, C. "A mobile app for citizen participation". *International Conference Electronic Governance and Open Society: Challenges in Eurasia: St. Petersburg, Russia, 18-20 November 2014 - New York*, 75-78. - DOI: 10.1145/2729104.2729137.
- Streeck, W., & Schmitter, P. (1985). "Community, Market, State-and Associations? The Prospective Contribution of Interest Governance to Social Order". *European Sociological Review*, 1(2), 119-138.
- Tekeli, İ., ve Örselli, E. (2009). "Akılcı Planlamadan, Bir Demokrasi Projesi Olarak Planlamaya", Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Türkün, A. (2013). Kentsel ayrıştırmanın son aşaması olarak kentsel dönüşüm. A. Türkün (Der.), Mülk, mahal, insan: İstanbul'da kentsel dönüşüm içinde (s. 3-15). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 461.
- Wacquant L. (2004). "Following Pierre Bourdieu into the field". *Ethnography*. 2004;5(4): 387-414. DOI:10.1177/1466138104052259